

Ledesmos 1605 m. katekizmo priežasties ir tikslo sakiniai

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: arturas.judzentis@lki.lt

Straipsnyje pateikiami Ledesmos katekizmo lietuviško 1605 m. vertimo šalutinių priežasties ir tikslo sakinių su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis tyrimo rezultatai. Siekiama nustatyti pagrindinius ir periferinius šių sakinių gramatinės sandaros tipus, jų vartojimo sąlygas ir pasiskirstymą tekste. Nagrinėjamos jų jungimo priemonės, sudėtinio sakinio dėmenų tvarka, tariniais einančių veiksmažodžių gramatinė forma. Norint atskleisti autentišką vartoseną ir nustatyti galimus sintaksinius skolinius tiriamasis tekstas nuosekliai lyginamas su ankstesniais lenkišku ir lietuvišku Daukšos (1595) vertimais. Lyginimas su kitų senųjų raštų duomenimis ir dabartine vartoseną leidžia nustatyti kai kurias senovines nagrinėjamųjų sakinių ypatybes.

Raktažodžiai: istorinė sintaksė, 1605 m. katekizmas, šalutiniai priežasties sakiniai, šalutiniai tikslo sakiniai, jungtukai

ĮVADAS

Ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos (Giacomo Ledesma, 1524–1575) išplėstasis trumpojo katekizmo variantas (1573)¹ į lietuvių kalbą nežinomo asmens (ar asmenų) išverstas naudojantis anoniminiu XVI a. pabaigos (plg. Sittig 1929: VI) vertimu į lenkų kalbą ir ankstesniu lietuvišku Mikalojaus Daukšos vertimu. Jį 1605 m. Vilniuje išleido Jėzuitų akademijos spaustuvė. Šis *Katechismas aba pamokimas wienam kvriamgi kriksczonivy reykiamas* yra seniausia išlikusi rytinių senųjų lietuviškų raštų variantu parašyta knyga, todėl jos tyrimai labai svarbūs lietuvių kalbos istorijai.

Palyginti nedidelį 1605 m. katekizmą sudaro 115-os psalmės vertimas, originali prattarmė, penki mokytojo ir mokinio dialogo forma nagrinėjamų poterių skyriai, trumpas Jėzaus gyvenimo aprašymas „Penkiolika sąnarių gyvenimo Viešpaties mūsų Jėzu Christo <...>“ (toliau *Penkiolika sąnarių*) ir malda „Pro pace“, kurių nėra itališkame Ledesmos katekizmo originale, išpažinties pamokymai „Išsipažinimas žmogaus aliaidienos“ (toliau *Išsipažinimas*) ir Dievo pagarbinimas, kurių nėra lenkiškame ir ankstesniame lietuviškame Ledesmos katekizmo vertimuose.

Nagrinėjamąjį Ledesmos katekizmo vertimą palyginus su ankstesniais – lenkišku ir lietuvišku Daukšos atliktu – labai apibendrintai galima skirti tris jų santykio tipus: 1) nagrinėjamasis tekstas ankstesniuose vertimuose neturi atitikmenų (maždaug šeštadalio teksto); 2) turi atitikmenis viename kuriame nors ankstesniame vertime (maždaug šeštadalio

¹ Daugiau apie jį žr. Michellini 2000: 259–260; 2001: 227–228.

teksto) ir 3) turi atitikmenis abiejuose ankstesniuose vertimuose (didžioji dalis – maždaug du trečdaliai teksto). Antrojo ir trečiojo tipo atvejus būtina palyginti su nežinomąjį vertėją veikusiais ankstesniais Ledesmos katekizmo vertimais.

Lietuvių kalbos sudėtinio prijungiamojo sakinio raida bendrais bruožais aprašyta Vytauto Ambrazo monografijoje (2006: 447–484). Apie senosios lietuvių kalbos priežasties ir tikslo sakinius platesnės tematikos darbuose yra rašę Eduardas Hermannas (1912), Leonardas Drotvinas (1964), Jonas Palionis (1967). Iš naujesnių tyrimų minėtinos Guido Michelinio (1991), Editos Kibildaitės (2001), Jovitos Liutkutės-Erichsmeier (1998, 2000, 2002), Jūratės Pajėdienės su bendraautoriumi (Judžentis, Pajėdienė 2006) publikacijos. Hermannas bene vienintelis sistemiskai aprašė 1605 m. katekizmo sudėtinių prijungiamųjų sakinių jungimo priemonę, tačiau jo aprašas labai glaustas, pavyzdžiai mažai lyginami su ankstesniais vertimais.

Šiame straipsnyje 1605 m. katekizmo finitiniai² priežasties ir tikslo šalutiniai sakiniai aprašomi tiriamąjį tekstą nuosekliai lyginant su ankstesniais lenkišku ir lietuvišku Daukšos (1595) vertimais. Nagrinėjami jų jungiamieji ir atliepiamieji žodžiai, sudėtinio sakinio dėmenų tvarka, tarinių gramatinė raiška. Siekiama nustatyti pagrindinius ir periferinius kiekvieno šalutinių sakinių tipo atvejus, jų diachroninius sluoksnius ir santykį su atitinkamais kitų senųjų raštų sakiniiais.

1. PRIEŽASTIES SAKINIAI

Priežasties aplinkybė lietuvių kalboje dažnai eina dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės konstrukcijos (plg. Ambrazas, 1976: 538; 2006: 363), tačiau jau seniausiuose lietuviškuose raštuose su jomis konkuruoja asmenuojamųjų veiksmažodžių formų sudaromi šalutiniai priežasties sakiniai. Šių sakinių jungimo priemonės senųjų raštų kalboje dar nebuvo visiškai nusistovėjusios. Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo priežasties sakiniuose vartojami net trys jungtukai – *jog*, *kad* ir *nes*.

1.1. Pagrindinė šalutinių priežasties sakinių jungimo priemonė nagrinėjamame vertime – jungtukas *jog*.

Jungtukas *jog* senuosiuose lietuviškuose raštuose buvo vienas plačiausiai prijungiamuosiuose sakiniuose vartojamų jungtukų ir siejo aiškinamųjų, priežasties, padarinio ir tikslo sudėtinių sakinių dėmenis (Hermann 1912: 67–68; Ambrazas 2006: 468, 482). Jau Hermanno pastebėta, kad rytiniame raštų kalbos variante jungtukas *jog* dažniausiai buvo vartojamas būtent priežasties aplinkybės sakiniuose, o Rytų Prūsijos autorių raštuose vyravo jo vartoseną aiškinamuosiuose sakiniuose (plg. 1912: 67).

Priežasties sakiniai su jungtuku *jog* vartojami visame 1605 m. katekizmo tekste, išskyrus *Penkiolika sąnarių* ir maldą *Pro pace*. Iš viso rasta 30 šio tipo sakinių. Jų atitikmenys ankstesniuose vertimuose parodyti 1-oje lentelėje.

1 lentelė. 1605 m. vertimo šalutinių priežasties sakinių su jungtuku *jog* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis sakiny	18	24
atitikmens nėra	12	6

² Apie finitinius ir nefinitinius šalutinius sakinius žr. Holvoet, Judžentis (red.) 2003: 120 t.t.

Kaip matyti, gana dažnai priežasties sakiniai su jungtuku *jog* ankstesniuose vertimuose neturi atitikmenų: palyginti su lenkišku vertimu tokių atvejų yra net du penktadaliai, o palyginti su lietuvišku Daukšos vertimu – penktadalis, pvz.:

Kuriė neišmánu sákos Catechifmo pėrguldito / nuog io miliftos kúngo Mikalóiaus Dáuksos
Kanoniko Bažnicžios Žemáyciu / *iog éfus ánas pėrguldis ii Žemáytiškay* 3₅₋₁₂

Kitus nagrinėjamo teksto priežasties sakinius ankstesniuose vertimuose paprastai atitinka to paties tipo lietuviški arba lenkiški sakiniai. Daukšos vertime priežasties sakinius su jungtuku *jog* atitinka sakiniai su tuo pačiu jungtuku (10 atvejų) arba sakiniai su jungtuku *nes(q)* (13 atvejų), pvz.:

Mo. Kayp numire / Diewifteygu / ergu žmogiftey? M. Žmogiftey kayp' žmogus / *iog* Diewiftey
kayp Diewas niekad negaleio kifty / ney wel mirt. 27₆₋₁₀ (M. Kaipóg nómire Diewiftei / argu
žmogiftei? Mo. Žmogiftei kaip' žmogus / *iog* Diewiftei kaip' Diewas / niekad' negalėio mirt / nei
wel keft. 34₁₄₋₂₀)³;

Pagarbynty cžyftós širdes / *iog* ánis Diėwu regiės. 87₈₋₉ (Pałáminti nė išągtós širdies / *neš* iie
Diėwá rėges. 104₂₂–105₁; VI. Błogofławieni miłóšierni: *bo* miłóšierdžie otrzymáia. 72₃₋₄)⁴.

Pastebėta, kad pirmame ir antrame katekizmo skyriuose Daukšos atitikmenys yra tik su *jog*, o penktajame – tik su *nes*. Kaip nustatyta jau anksčiau (plg. Judžentis, Pajėdienė 2006: 32–35), toks jungtukų pasiskirstymas Daukšos vertime priklauso nuo lenkiško vertimo. Išimtį sudaro vienintelis atvejis, kai Daukšos vertime eina pažymimasis įvardžiu *kuris* siejamas sakiny:

Mo. Kieno wel wadinafi Tewu? M. Wifú mufú krykfczoniū / bet Tewu priimtinū / *iog* prieme
mus ažu funús 21₄₋₈ (M. Kieno wel wadinaš Tėwu? M. Múfú wifú krikfczoniū / bet tėwu pri-
imtinū *kuris* prieme mus vž funús 29₆₋₁₀).

Lenkiškame vertime 1605 m. vertimo priežasties sakinius atitinka sakiniai su jungtukų *bo* (12 atvejų), *iž* (3 atvejai) ir *abowiem* (2 atvejai) variantais.

Kadangi katekizmas, kaip anuomet buvo įprasta, parašytas mokytojo ir mokinio dialogo forma, jungtuku *jog* ypač dažnai pradedami mokinio atsakymą sudarantys savarankiški šalutiniai sakiniai (net 12 atvejų), plg.:

Mo. Kám tari tikras Diewas? M. *Jog* eft tikras ir wienátiis funus Diėwo Tėwo wifagalincio. 8₂₀–9₃

Šalutinis priežasties sakinių su šiuo jungtuku dėmuo visada eina po pagrindinio ir neturi atliepiamųjų žodžių. Dėmenų tariniais eina įvairios veiksmažodžio laikų formos: pagrindiniame dažniausiai esamojo, o šalutiniame – esamojo, būtojo arba būsimojo laiko; kai pagrindiniame dėmenyje tarinys būtojo laiko (tokių atvejų mažai), šalutiniame dėmenyje eina būtojo arba esamojo laiko veiksmažodžiai (plg. Drotvinas 1964: 24 t).

³ Daukšos atitikmenys cituojami iš: Jakštienė, Palionis 1995.

⁴ Lenkiški pavyzdžiai transliteruoti pagal Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą Jurgio Lebedžio kolekcijos fotokopiją (signatūra 2Le57).

1.2. Jungtuku *kad* 1605 m. katekizme siejama kone perpus mažiau priešasties sakinių, negu jungtuku *jog*.

Rytinio raštų kalbos varianto jungtukas *kad* yra sutrumpėjusi tarminio rytų aukštaičių jungtuko *kadu* forma. Nagrinėjamame katekizme jis vartojamas dar ir šalutiniams laiko, sąlygos bei aiškinamiesiems sakiniams jungti. Panašiai jungtuką *kad* vartojo ir kiti rytinio raštų kalbos varianto autoriai – Sirvydas bei Jaknavičius. Daukša jį vartojo tik laiko ir aiškinamuosiuose sakiniuose (sąlygos sakiniuose tik sporadiškai). Mažvydas ir Bretkūnas jo visai nepažino, o Wolfenbüttelio postilėje ir Vilento jis vartojamas laiko bei priešasties (bet ne sąlygos) sakiniuose.

Šalutiniai priešasties sakiniai su jungtuku *kad* vartojami pramaišiu su jungtuku *jog* siejamais sakiniais 1605 m. katekizmo pratarmėje ir pirmuose keturiuose skyriuose. Priežasties sakinių su *kad* atitikmenys ankstesniuose vertimuose pateikti 2-oje lentelėje.

2 lentelė. 1605 m. vertimo šalutinių priešasties sakinių su jungtuku *kad* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
dalyvio konstrukcija	0	1
prielinksnio konstrukcija	0	1
šalutinis sakiny	7	13
atitikmens nėra	11	3

Trys priešasties sakiniai su *kad* neturi atitikmenų nei lenkiškame, nei lietuviškame Daukšos vertime: vienas iš katekizmo pratarmės, kiti – iš pirmojo skyriaus, plg.:

Mo. Delkó Iefus Chryftas wadinafi múfu wiešpaty? M. Del tréieto. Pirma del futwerimo múfu / *iog* ánas draugi fu Tëwu / ir Dwafiú šwintu / mús futwére. Antra / *kad'* ánas mús atpirko fawo krauiú brangiaufsiu. Trecia / *kad* ánas atays izgi múfu Tiéfós darytu. 25₁₀₋₁₈

Kaip rodo pavyzdys, jungtukai *jog* ir *kad* vartojami pramaišiu tokios pačios gramatinės sandaros ir reikšmės sakiniuose. Tai, jog jungtukas *kad* nežinomojo vertėjo vartojamas nuo ankstesnių vertimų nepriklausančiose teksto vietose, greičiausiai rodo, kad anuo metu jis buvo įprasta priešasties sakinių jungimo priemonė (kaip ir jungtukas *jog*), galbūt būdinga ir šnekamajai kalbai.

Kiti 1605 m. vertimo priešasties sakiniai atitikmenis Daukšos vertime turi. Po vieną kartą priešasties sakiniu nežinomasis vertėjas išvertė Daukšos dalyvio ir prielinksnio *per+acc.* konstrukcijas (abu sakiniai iš katekizmo pirmo skyriaus):

Mo. E kapp mús atpirko nuog welno? M. *Kad* numire ažu mús vnt medžio križaús šwinto. 10₁₀₋₁₃ (M. Kaip iiflá atpírko mus núg wëlino? Mo. Numirëš vž mus ant mëždio križëus šwëto. 14₁₋₄);

Mo. E kapp parode kielu Dungun? M. *Kad* sákie / ir mokite mus fawo šwinto mokimo / 10₁₄₋₁₇ (M. Kaipóg paróde këla dagun? Mo. Per fakima ir pamôkflą fawo šwëto môkfló: 14₅₋₈).

Pirmojo sakinio prasminiai santykiai nepakankamai diferencijuoti: šalutinis sakiny gali būti interpretuojamas ne tik kaip priešasties, bet ir kaip laiko. Dalyvio konstrukcija

Daukšos vertime gerai perteikia tokį neapibrėžtumą. 1605 m. katekizmo vertėjas pasirinko finitinį šalutinį sakinį su jungtuku *kad*, kurį vartoja ne tik priežasties, bet ir laiko sakiniuose. Antruoju atveju prielinksnio *per* konstrukcija su veiksmažodiniu daiktavardžiu Daukšos sakinyje eina būdo aplinkybe. Nežinomasis vertėjas vėl pasirinko veiksmažodinį šalutinį sakinį, kuris galėtų būti laikomas ne tik priežasties, bet ir laiko sakiniu. Priežasties interpretaciją abiem atvejais palaiko šio tipo sakiniams būdingas tariniais einančių veiksmažodžių laiko formų santykis⁵.

Jungtukas *kad* priežastčiai reikšti Daukšos vertime visai nevartojamas (žr. Judžentis, Pajėdienė 2006: 31t). 1605 m. katekizmo priežasties sakinius su *kad* paprastai atitinka Daukšos sakiniai su jungtuku *jog*, ir tik dviem atvejais – su *nes* (jo vartojimą Daukšos vertime sąlygojo lenkiško vertimo jungtukas *bo*(*by*)), plg.:

Irągu kuri kitá małda / aba Póterus / ažu tú gierefnis? Nera. Tas irá wiffu małdú gieráufias / e tey *todrin / kad'* patłay wiešpats Iėžu Chriftas padáre / 39₁₋₆ (M. Bėgu yra kuri małdá vž utá gėrėfne? Mo. Ne . Tóii yra gėrėufia ir bragėufia: Nes iá patis múfų wiešpatis Jėfus Chriftus padáre 48₁₅₋₂₀; M. A ieftže ktora modlitwá nád tę lepša? V. Niemaš žadney / tá ieft naprzędnieyša: Bo ia łam vcžynił Pan naš Jezus Chryftus 30₈₋₁₂);

Kam' tay biláy pagaley išminties ir prišákimo Diėwo? *Kad'* kitáyp' ne butú gieyft' ir nóret' iam gėró / bet norét' ir giėyft' pikto kaip' ir ław páciám. 58₉₋₁₄ (Kodrin tai pridėssi pagálėi išminty / ir prišákimá Diėwo? Nes kitáip' nė butú gėifit' / ir norét' iam' gėro / bať norét' iam' pikto / 71₆₋₁₂; M. A czemu to przydawał / wedle rozumy y zakonu Bożego? V. *Boby* ináčžey nie było žycžyc' mu dobrego / ále žycžyc' mu złego / 44₆₋₁₀).

Pirmuoju atveju pasirinkimą galėjo lemti noras pabrėžti, išryškinti pagrindinio sakinio remą – priežasties aplinkybe einantį šalutinį sakinį: tam geriau tiko jungtuku *kad* pradedamas sakiny – skirtingai nei sakiniai su *jog*, jie gali turėti prepozicinį atliepiamąjį žodį *todrin* (4 atvejai) arba *tam* (1 atvejis). Antrasis pacituotas sakiny yra vienintelis 1605 m. vertimo priežasties sakiny su tariniu einančia tariamąja veiksmažodžio nuosaka šalutiniame sakinyje – tai ir galėjo nulemti jungtuko *kad* pasirinkimą.

Visų priežasties sakinių su jungtuku *kad* šalutinis dėmuo eina po pagrindinio. Net dešimčia atvejų šiuo jungtuku pradedami savarankiškai pavartoti šalutiniai dėmenys.

1.3. Jungiamasis žodis *nes* pavartotas tik viename jungtuku *jog* pradedamame savarankiškame priežasties sakinyje kaip antro laipsnio šalutinio sakinio prijungimo priemonė. Daukšos vertime jį atitinka šalutinis sąlygos sakiny, o lenkiškame vertime atitikmens jis neturi, plg.:

Mo E kád táwas Tėwas lieptu táu / kokiú ne teyfý bilót / ir ku kito negero daryt / turigu io tuomet kłaufit? M. Ne. *Ioğ* nédera piktami / ney Tėwo / ney mótynos kłaufit / *nés* tey yrá priėš Diėwo walu. 66₅₋₁₁ (M. Jėi tau tėwas tawas lieptu kokiá nėtiėfa bilót / arba ká subrift arba ká pikto padarit / turiėgu tu io tamė kłaufit? Mo. Nė: Nėšłá nédera piktamė kłaufit nei tėwo / nei mótinos / *iėi* kas butú priėš wáłá Diėwo / 81₁₈₋₈₂; M. A kiedyby tobie óciec twoy rołkażał rzec iaka nieprawdę / abo grzech iaki vcžynic: winien žėš go łłuchac? V. Nie: Bom go nie winien łłuchac przėciwko Bogu: 52₃₋₈).

⁵ Priežasties sakiniiais juos laikė ir Hermannas (1912: 41).

1605 m. vertime kitaip suvoktas šalutinio sakinio faktyvumas, todėl pakeista tariniu einančio veiksmožodžio nuosaka; atitinkamai pakito ir sakinio tipas (iš sąlygos į priešasties). Pasirenkant jungtuką turbūt turėjo įtakos Daukšos vertimas; pasirinkimą paremti (ar net lemti) galėjo ir stilistiniai motyvai.

Priežasties sakinių jungtukas *nes* ir jo variantai gana plačiai vartoti vakariniame ir viduriniame senųjų raštų variantuose. Rytiniame raštų kalbos variante formą *nes* dar vartoja Sirvydas ir Jaknavičius. Pirmajame Sirvydo žodyne (apie 1620) minimas tik jungtukas *nes* (Pakalka, par. 1997: 257), o antrajame (1642) dar duodamos ir jo formos *nesa* bei *nesung* (plg. Pakalka, par. 1979: 99).

1.4. Apibendrinant 1605 m. katekizmo priešasties sakinių tyrimą galima padaryti tokias išvadas:

1) pagrindinė ir dažniausiai juose vartojama jungimo priemonė yra senasis jungtukas *jog*. Naujesnysis *kad* taip pat juose vartojamas, tačiau dar gerokai rečiau. Abu jungtukai katekizme vartojami pramaišiu, sakinių su *kad* nerasta tik penktame jo skyriuje. Jungtukas *nes* šio vertimo priešasties sakiniuose pavartotas tik kartą (iš 49 atvejų!), galbūt neatsispyrus ankstesnio Daukšos vertimo poveikiui arba stiliaus sumetimais;

2) dėmenų tariniais einančių veiksmožodžių formos šio tipo sakiniuose derinamos laisvai. Pagrindinio dėmens tarinys dažniausiai esamojo laiko, rečiau – būtojo laiko veiksmožodis. Kai pagrindinis veiksmožodis esamojo laiko, šalutinis – esamojo, būtojo arba būsimojo (retai) laiko; kai pagrindinis veiksmožodis būtojo laiko, tai šalutinis – būtojo arba esamojo laiko;

3) priešastį reiškiantis šalutinis sakinio dėmuo visuomet eina po pagrindinio;

4) atliepiamuosius žodžius turi tik keli priešasties šalutiniai sakiniai su jungtuku *kad*;

5) 1605 m. katekizmo priešasties sakiniai, kuriuose be aiškesnių skirtumų vartojami jungtukai *jog* ir *kad* (jungtukas *nes* pasitaikė sporadiškai), skiriasi nuo atitinkamų Daukšos vertimo sakinių su jungtukais *jog*, *nes(q)* ir *kadang* ir nuo dabartinės bendrinės kalbos priešasties sakinių su jungtukais *nes*, *kadangi* ir *kad*.

2. TIKSLO SAKINIAI

Tikslo aplinkybės funkciją senuosiuose lietuviškuose raštuose, kaip ir dabartinėje kalboje, galėjo reikšti padalyvinės ir pusedalyvinės konstrukcijos (plg. Ambrazas, 1976: 538; 2006: 363). Vis dėlto 16–17 a. raštuose šia funkcija dažniau vartoti finitiniai šalutiniai sakiniai. 1605 m. katekizmo tikslo sakiniuose vartojami jungtukai *adunt* ir *idant*.

2.1. Pagrindinė nagrinėjamojo vertimo tikslo sakinių jungimo priemonė yra jungtukas *adunt*.

Šis rytiniam senųjų lietuviškų raštų variantui būdingas jungtukas dar žinomas iš Sirvydo darbų: žodyne *Dictionarium trium linguarum* jis teikiamas kaip lenkų *aby* ir lotynų *ut* atitikmuo (Pakalka, par. 1979: 99), o *Punktuose sakymų* vartojamas kartu su vyraujančiu *idant* (Hermann 1912: 57; Erichsmeier 2002: 6). Šį jungtuką knygos *Evangelie polskie y litewskie* (1647) pagrindiniame tekste vartojo ir Jonas Jaknavičius (žr. Lučinskienė 2005: 33).

1605 m. Ledesmos katekizmo vertime rasta 18 tikslo šalutinių sakinių su šiuo jungtuku. Jie vartojami visuose penkiuose katekizmo skyriuose. Dviejuose pirmuosiuose (p. 6–38) tikslo sakiniai siejami tik šiuo jungtuku. Kitų skyrių atitinkamuose sakiniuose jis vartojamas

pramaišiu su jungtuku *idant*. Tikslo sakiny su jungtuku *adunt* pavartotas maldoje *Salve Regina*, tačiau tokių sakinių nerasta katekizmo pratarmėje ir *Išsipažinime*.

Tikslo sakinių su *adunt* atitikmenys ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose parodyti 3-ioje lentelėje.

3 lentelė. 1605 m. vertimo šalutinių tikslo sakinių su jungtuku *adunt* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis sakiny	9	12
atitikmens nėra	9	6

Paprastai sakiniai su jungtuku *adunt* atitinka Daukšos vertimo tikslo sakinius su *idant* ir lenkiškus sakinius su *aby* arba jo variantu *abychmy*, pvz.:

wiras / ir môte <...> waykus vnt <...> prawiffimo krikfczonių gimdytu / ir aukletu / *adunt* wiffados butų tie kurie wiešpati mufu Diėwu gárbintu 84₇₋₁₄ (wiras ir môte pryimtu malone Diėwu <...> augininoj waikėku / anť <...> iwáifsimo žmonių krikfcziónių: *idant* wiffadós butų tie / kurie Wiešpati Diėwa gárbintu. 102₁₋₉; maż y żoná / przyieli ľáfkę ku <...> wychowaníu dżiatek / <...> ku rozmnożeniu ludu chrześcíjáníkiego: aby záwše byli ci / coby flużyli Pánu Bogu. 69₁₅₋₂₁).

Tik vienu atveju Daukšos vertime sakinių su jungtuku *adunt* atitinka sakiny su *jog*, plg.:

Mėlfkis ažu mūs šwintóy Diėwu gimditoia. *Adunt* deruncieys butumbime žadėimamus Chriftufo. 52₅₋₈ (Mėlfkis vž mus šwetőii Diėwu gimdívė. *Jóg* wertáis taptumbim žadėimū Chriftaus. 63₁₁₋₁₄; Modl fie zá námi šwieta Boża rodźicielko / *abychmy* fie sftáli godnymi obietnice Páná Chryftufowey / 39₁₁₋₁₄).

Šis Daukšos atitikmuo reikšmingas tuo, kad rodo tikslo ir priežasties sakinių artimumą: jungtukas *jog* Daukšos katekizme yra pagrindinis priežasties sakinių jungiamasis žodis (plg. Judžentis, Pajėdienė 2006: 31 t). Kita vertus, nagrinėjamas sakiny artimas aiškinamiesiems (šalutiniu sakiniu įvardijamas maldos turinys), kuriuose Daukša taip pat vartoja jungtuką *jog* (plg. Judžentis 2002: 23 t). Lemiamą vaidmenį šio sakinio interpretacijai – aiškinamasis ar tikslo – turi pagrindinio veiksmoždžio ir šalutinio dėmens sintaksinio ryšio pobūdis. Reikšminga, kad šis sakiny yra iš kanoninio teksto – maldos *Salve Regina*.

Net šešiais atvejais 1605 m. vertimo tikslo sakiniai su jungtuku *adunt* Daukšos vertime (taip pat ir lenkiškame) neturi atitikmenų, plg.:

meldžinos Diėwuy / *adunt* mán atlayftú / ir dūtú ftypryby Byrdės / *adunt* ne nufidetumbiau. 56₁₀₋₁₂

Kaip matyti iš jau aptartų pavyzdžių, šalutiniai tikslo sakinių dėmenys visais atvejais eina po pagrindinių (ikoniška tvarka: norime to, kas bus ar galėtų ateityje būti). Jų tariniai reikiama veiksmoždžių tariamosios nuosakos formomis. Atliepiamieji žodžiai šio tipo sakiniams nėra būdingi (plg. Drotvinas 1964: 41); nagrinėjamame vertime prieš jungtuką einantį atliepinį *del to* turi tik du tikslo sakiniai, pvz.:

Abrózas [...] pafatytas *del' to / adunt'* atmintumbime vnt Pannós šwinciaufios 49¹³⁻¹⁶ (pawėikflas anós kuri yra daguiė / *idant'* atmintumbim' ia 60³⁻⁵; obraz oney ktora ieft w niebie / *abychmy* ná nie wfpomináli / 37⁷⁻⁹).

Abiem atvejais atliepiamųjų žodžių vartojimas nuo ankstesnių vertimų nepriklauso (plg. Erichsmeier 2002: 9). Greičiausiai jais siekiama išryškinti sakinio reimą.

Jungtuku *adunt* pradedami šalutiniai sakiniai su veiksmažodžio tariamąja nuosaka deontinio modalumo nepraranda ir tais atvejais, kai yra pagrindinio veiksmažodžio valdomi ir todėl skiriami prie aiškinamųjų sakinių, plg.:

Mėlziame / *adunt'* Diéwas faugotú / 44¹²⁻¹³

2.2. Kita šalutinių tikslo sakinių jungimo priemonė 1605 m. katekizme – jungtukas *idant*.

Jungtukas *idant* senuosiuose lietuviškuose raštuose vartotas labai plačiai (plg. Palionis 1967: 202). Jau Hermannas atkreipė dėmesį, kad šis iš kitų tarmių atėjęs jungtukas rytiniame raštų kalbos variante išplito vėliau nei tarminis *adunt* (1912: 60). Vis dėlto ši jungtuką randame įrašytą jau 1501 m. Lione išleisto su pranciškonų tradicija siejamo mišiolio parašėteje, plg.: *maczý idāt* dwtvmitē iaý pasistiprintýe CXIIIa (žr. Narbutas, Zinkevičius 1989: 334). Jį kartu su jungtuku *adunt* tikslo sakiniuose vartojo ir Sirvydas (Hermann 1912: 59–60; Erichsmeier 2002: 6), jį randame ne Jaknavičiaus verstame *Ewangelie polskie y litewskie* tekste (Lučinskienė 2005: 33–34) ir prie Belarmino katekizmo vertimo pridėtose giesmėse (plg. Zinkevičius 1988: 272). Dabartinėje kalboje jis laikomas archaizmu (plg. Ambrazas, red. 1994: 689).

Šalutinius tikslo sakinius šiame vertime jungtukas *idant* sieja triskart rečiau negu *adunt*. Nagrinėjamame katekizme *idant* vartojamas netolygiai: jo visai nėra dviejuose pirmuosiuose skyriuose, o trečiame ir ketvirtame skyriuose jis vartojamas pramaišiu su jungtuku *adunt*.

Šalutinių tikslo sakinių su jungtuku *idant* atitikmenys ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose parodyti 4 lentelėje.

4 lentelė. 1605 m. vertimo šalutinių tikslo sakinių su jungtuku *idant* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
prielinksnio konstrukcija	1	0
šalutinis sakiny	2	3
atitiktens nėra	3	3

Pusė 1605 m. vertimo tikslo sakinių su jungtuku *idant* neturi atitikmenų kituose vertimuose. Svarbu tai, kad vienas toks sakiny pavartotas originalioje katekizmo prartarmėje:

idant Lietuwá tuo gieraus / ir labiaús fawo prigimtui Lietúwišku Liežuwi ir pazintú / ir permanitu <...>: tú Ledéfmós Cathéchifmu iz nauio pėrguldžiau / 4⁴⁻¹³.

Tai vienintelis prepozicinis tikslo šalutinis sakiny nagrinėjamame tekste. Inversinė sudėtinio sakinio dėmenų tvarka leidžia pabrėžti, labiau išryškinti tikslo aplinkybę, suteikia jai daugiau svorio.

Kitus tris 1605 m. vertimo tikslo sakinius atitinka šalutiniai sakiniai Daukšos vertime; du iš jų – taip pat tikslo. Šiais atvejais Daukšos tekstas galėjo paveikti nežinomąjį vertėją. Atitinkamose lenkiško vertimo vietose pavartotas tikslo šalutinis sakiny su jungtuku *aby* ir prielinksnio *dla* + gen. konstrukcija, plg.:

E kodrin padäre. *Idant* išmókitu mús mélties. 38_{15–16} (*M. Kodrin padäre? M. Idant* išmókitu mus 48_{9–10}; *M. A* czemuż iy vcżyni? *V. Aby* nas modlić fię náuczył. 30_{2–3});

reikie <...> pulties małdump tunkiey / *idant* prawitumbime wiflus mufu pagundymus. 71_{10–14} (pridëra <...> tékët' małdúmp / *idant* përgaletumbimë / ir prawitumbim' wiflus múfflu pagúndimus. 87_{14–20}; dobrze ieft <...> wćiekác fię do modlitwy dla zwyćieżenia pokus. 56_{23–57}).

Vienu atveju nežinomojo vertėjo tikslo sakinį ankstesniuose vertimuose atitinka pagrindinis sudėtinio prijungiamojo sakinio dėmuo, plg.:

Mo. Kodrin Bażnicza dáro túlas Ceremonias? *M. <...> Kietwirta / idant* turédami fawimp Dużu neregiiunciu e kunu régiunti / Abeietu <...> Diëwu gárbintumbime. 74_{1–14} (*M. Kodriñ Bażniczia* turi túlas Ceremoniás <...> pagërbimé? *Mo. <...> Trëczia / log* túrimë núğ Diëwo dúbã ir kûna *del tó iam' túrimë tû ábëiëtu tarnáuť* 90_{1–15}; *M. A* czemuż wżywa innych ceremoniy <...>? *V. Trzecia / iz* mamy od Bogá duşe y ćiało / *tedy* mu tež mamy tym oboygiem fluzýć. 59_{11–22}).

Šiuo atveju vertimai atspindi teksto interpretacijos skirtumus. Nežinomasis vertėjas per tvarkė sudėtinį sakinį ir sudėtingos sandaros šalutinį dėmenį stipriau susiejo su pagrindiniu predikatu. Taip jis geriau išryškino bažnytinių apeigų paskirtį. Ankstesniuose vertimuose šalutinis priežasties dėmuo savarankiškesnis, ryškus jo faktyvumas, todėl labiau pabrėžiamas tarnystės Dievui pagrindas – jo duota dvasia ir kūnas.

Jungtukas *idant* 1605 m. katekizme dažniau vartojamas aiškinamiesiems sakiniams jungti. Tokie aiškinamieji sakiniai nepraranda ir tikslo (norimo, geidžiamo dalyko) reikšmės, plg.:

Nor wießpats Diéwas mu fu / *idant* mës iam tarnautumbime 61_{15–17}

2.3. 1605 m. katekizmo tikslo sakinių tyrimą galima apibendrinti tokiais teiginiais:

1) pagrindinė tikslo šalutinių sakinių jungimo priemonė 1605 m. vertime – jungtukas *adunt*. Iš kitų tarmių atėjęs jungtukas *idant* jame, kaip ir kituose rytinio raštų kalbos varianto paminkluose, taip pat vartojamas, tačiau gerokai rečiau;

2) ankstesnių vertimų įtaka pasirenkant šalutinių tikslo sakinių jungtukus nereikšminga;

3) nustatytas tam tikras jungtukų *adunt* ir *idant* vartojimo nagrinėjamame vertime pasiskirstymas: dviejuose pirmuose katekizmo skyriuose ir trečio skyriaus maldoje *Salve Regina* rasta tik sakinių su *adunt*; originalioje katekizmo pratarmėje ir atitikmenų lenkiškame bei lietuviškame Daukšos vertimuose neturinčiame *Išsipažinime* vartojami tik sakiniai su *idant*. Kituose katekizmo skyriuose šie jungtukai vartojami pramaišiu;

4) tariniu šalutiniuose tikslo sakiniuose visais atvejais eina tariamosios nuosakos veiksmažodžiai;

5) kaip ir ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose, vyrauja šalutinio tikslo sakinių postpozicija. Vienintelis prepozicinis šalutinis sakinyš pavartotas katekizmo pratarmėje pragmatiniais sumetimais;

6) atliepiamieji žodžiai tikslo šalutiniams sakiniams nebūdingi. Rasti tik du postpoziciniai tikslo sakiniai su atliepiamuoju žodžiu *dėl to*;

7) 1605 m. vertimo šalutiniai tikslo sakiniai, kuriuose be aiškesnės funkcinės motyvacijos vartojami du skirtingi jungtukai – senesnis *adunt* ir naujesnis *idant* – skiriasi nuo atitinkamų Daukšos vertimo sakinių, kuriuose vartojamas tik jungtukas *idant* (jungtukas *jog* pasitaikė sporadiškai), ir nuo dabartinės bendrinės kalbos tikslo sakiniuose, kuriuose įsigalėjęs jungtukas *kad*, o jungtukas *idant* laikomas archaizmu.

IŠVADOS

1605 m. katekizmo priežasties ir tikslo sakinių tyrimas atskleidė gana archajiškas jų ypatybes:

1. Šalutiniuose priežasties sakiniuose vyrauja senasis jungtukas *jog*, o naujesnis *kad* vartojamas dar gerokai rečiau. Jungtukas *nes* pavartotas sporadiškai, jo vartoseną motyvuota stilistiškai ir galbūt paveikta ankstesnio Daukšos vertimo. Specialusis dabartinės kalbos jungtukas *kadangi* visai nevartojamas.

2. Tikslo sakiniuose dar vyrauja tarminis jungtukas *adunt*. Iš kitų tarmių atėjęs jungtukas *idant* juose vartojamas net triskart rečiau. Vėlesniuose rytinio raštų kalbos varianto raštuose (pavyzdžiui, Sirvydo *Punktuose sakymų*) pastarasis jau nustelbęs jungtuką *adunt*. Dabar įsigalėjęs tikslo sakinių jungtukas *kad* atitinkamuose išnagrinėto vertimo sakiniuose visai nevartojamas.

3. Naujasis priežasties sakinių jungtukas *kad* 1605 m. katekizme dar vartojamas ir laiko bei sąlygos sakiniuose. Atliktas tyrimas neleidžia teigti, kad priežasties sakiniuose jis būtų labiau įsigalėjęs nei pastaruosiuose. Be to, šio katekizmo laiko sakiniuose dar vartojamas tarminis jungtukas *kadu*, jungiantis ir šalutinius sąlygos sakinius, bet nevartojamas priežasties sakiniuose. Tai neparemia Vytauto Ambrazo nuomonės (2006: 476, 502), kad **k^uo-*kamieno jungtukai iš laiko sakinių pirma plito priežasties, o tik vėliau sąlygos ir kitų tipų sakiniuose ir leidžia manyti, kad šie jungtukai (bent jau rytiniame raštų kalbos variante) į priežasties sakinius pateko per sąlygos sakinius (kaip manė Hermannas, plg. 1912: 71) arba ir vienuose, ir kituose laiko sakinių pagrindu imti vartoti nepriklausomai.

Gauta 2009 11 06
Parengta 2010 11 22

Literatūra

1. Ambrazas, V. Padalyvinės, pusdalyvinės ir dalyvinės aplinkybės. *Lietuvių kalbos gramatika III: Sintaksė*. Red. K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1976. 527–540.
2. Ambrazas, V. Prijungiamieji sakiniai. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 659–696.
3. Ambrazas, V. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
4. Drotvinas, L. Priežasties ir tikslo sudėtinės konstrukcijos XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose. *Kalbotyra*. 1964. 10: 19–52.
5. Erichsmeier, J. *Tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutiniai sakiniai XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose*. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
6. Hermann, E. *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*. Jena: Frommansche Buchdruckerei, 1912.

7. Holvoet, A.; Judžentis, A. (red.). *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
8. Jakštienė, V.; Palionis J. (par.) *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
9. Judžentis, A.; Pajėdienė J. Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) sudėtiniai prijungiamieji priešasties sakiniai. *Baltu filologija*. 2006. 15(1/2): 27–40.
10. Judžentis, A. Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) sudėtiniai aiškinamieji sakiniai. *Acta Linguistica Lithuanica*. 2002. 47: 19–29.
11. Kibildaitė, E. Priežasties šalutiniai sakiniai Jono Bretkūno postilėje. *Acta Linguistica Lithuanica*. 2001. 44: 129–144.
12. Liutkutė, J. Tikslų šalutiniai sakiniai Jono Bretkūno postilėje. *Lituanistica*. 1998. 4(36): 53–91.
13. Liutkutė, J. Prijungiamieji jungtukai Simono Vaišnorio 1600 metų „Žemčiūgos teologiškos“ tikslo šalutiniuose sakiniuose. *Lituanistica*. 2000. 1/2(41/42): 59–64.
14. Lučinskienė, M. Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos evangelijos lietuvių kalba. *Jono Jaknavičiaus 1647 metų „Ewangelie polskie y litewskie“*. Dokumentinis leidimas ir kompaktinė plokštelė su skaitmenine faksimile. Par. M. Lučinskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005. 9–36.
15. Michelinì G. *Le traduzioni dal latino di un volume lituano del 1600. Studio sulla lingua della Margarita theologica*. Potenza: Il Salice [Università degli Studi della Basilicata, Istituto di linguistica 3], 1991.
16. Michelinì, G. Daukšos katekizmo šaltinių klausimu. *Baltistica*. 2000. 34(2): 259–261.
17. Michelinì, G. Itališkas Ledesmos katekizmas *Dottrina Christiana: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis*. *Acta Linguistica Lithuanica*. 2001. 44(2): 227–250.
18. Narbutas, S.; Zinkevičius, Z. Lietuviškos glosos 1501 m. mišiole. *Baltistica*. 1989. 3(2) priedas: 325–341.
19. Pakalka, K. (par.) *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas. Dictionarium trium linguarum*. Vilnius: Mokslo. 1979.
20. Pakalka, K. (par.). *Senasis Konstantino Širvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
21. Palionis, J. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis, 1967.
22. Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija*. 3: *Senujų raštų kalba*. Vilnius: Mokslo, 1988.

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Clauses of cause and purpose in the Lithuanian translation (1605) of Ledesma's catechism

Summary

The article deals with finite subordinate clauses of cause and purpose in the Lithuanian translation (1605) of Ledesma's catechism.

The causal clauses introduced by an archaic subordinator *jog* are characteristic of the translation under analysis. The clauses with a new subordinator *kad* are considerably less common. The connective *nes* is used only sporadically in the translation. Its usage is motivated stylistically and it was probably influenced by the earlier Daukša's translation. The connective *kadangi* used in the clauses of cause in modern Lithuanian has not been found in the translation of 1605.

The anonymous translation features the prevalence of the dialectal subordinator *adunt* in the clauses of purpose. The connective *idant* originated in the dialects other than East Lithuanian and is used three times more rarely than *adunt*. It became a predominant subordinator in the clauses of purpose in subsequent writings of the eastern variety of old Lithuanian (e. g., in Sirvydas' *Punktai sakymų*).

The polyfunctional connective *kad* characteristic of subordinate clauses of modern Lithuanian is used in the clauses of time, condition and cause in the 1605 translation of Ledesma's catechism. The analysis provided no evidence to conclude that it was more common in clauses of reason than in conditional ones. Furthermore, the connective *kadu* characteristic of the eastern variety of old Lithuanian writings is used in the clauses of time and conditional clauses in the translation under analysis only. All this seems not to support the idea of Vytautas Ambrazas, according to which connectives, which derived from the stem **k^uo-*, first spread from clauses of time to clauses of reason and only later established their position in conditional and other types of clauses (cf. Ambrazas 2006: 476, 502); instead, it allows us to identify the trend of development of connectives from clauses of time to conditional clauses and reason clauses afterwards (as claimed by Edward Hermann, cf. 1912: 71) or from clauses of time to conditional clauses and reason clauses independently.

Key words: historical syntaxis, 1605 Catechism, subordinate causal clauses, subordinate purpose clauses, conjunctions